

SELÇUKLULAR DEVRİNDE TÜRKİYE'NİN İKTİSADÎ ZENGİNLİĞİ, BU ZENGİNLİĞİN
GERİLEMESİNİN SEBEP VE SONUÇLARI
THE ECONOMIC RICHNESS OF TURKEY IN THE SELJUK PERIOD, THE CAUSES AND
CONSEQUENCES OF THE STRETCHING OF THIS RICHNESS

Yaşar BEDİRHAN*

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti, uzun savaşlar ve kargaşanın ardından XII. ve XIII. yüzyılda, önce siyasi istikrara, hemen ardından da iktisadi refaha kavuşmuştur. Ülkenin ulaştığı gönenc ve zenginlik hakkında devrin müellifleri çeşitli bilgiler vermişlerdir. Selçuklu Türkiye'sinde ticaretin sekteye uğramasında devletin içine düştüğü siyasi buhranın rolü büyüktür. Türkiye Selçuklu Devleti, en müreffeh devrini I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237), saltanatı sırasında yaşamıştı. O'nun ölümüyle de gerileme ardından da yıkılış devresine girildi. Bu durumu devrin tarihçisi İbn Bibi, "Ülkenin düzeni alt üst oldu" diyerek özetlemektedir. Şemseddin Ahmed el-Eflâkî el- Arifi'nin (Ö.1360) bir rivayeti de I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), dönemi ile ondan sonraki devirler arasındaki farkı güzel bir biçimde tasvir etmektedir. Bu rivayete göre; Baha Veled (Ö.1231), I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) gördüğü bir rüyayı tabir ederken; "Senin zamanında insanlar rahat yaşayacak... senin zamanında altın gibi kıymetli olacaklar. Senin oğulların gümüş derecesinde, torunlarının zamanında tunç mertebesine düşecekler, alçak ve haris insanlar başbuğ olacaklar" demiştir. İlhanlılar'ın (1256-1353) müstemlekesi durumuna düşen Türkiye, çok ağır vergilerin toplandığı, İlhanlılar tarafından atanan valilerin veya müstevlilerin ağır vergilerle halkı soyup zengin oldukları bir ülke olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Ticaret, Moğollar, Anadolu, Babailer.

Abstract

Turkey Seljuk State, after long wars and turmoil, XII. And XIII. In the 20th century, political stability first followed by economic refuge. The authors of devrin about the wealth and wealth reached by the country gave various information. In Selçuklu Turkey, the role of the political crisis that falls into the state in the trade of trade is great. The Seljuk State of Turkey experienced its most prosperous period during the reign of I. Alaeddin Keykubad (1220-1237). He fell into a downturn after death, and then fell into a devastation cycle. This situation is summarized by the devra historian Ibn Bibi, saying, "The order of the country is inferior." A narration of Şemseddin Ahmad al-Eflaqi al-Arifi (d.1360) also depicts the difference between the period Alaeddin Keykubad (1220-1237) and the subsequent periods in a beautiful way. According to this rumor; Baha Veled (Ö.1231), Alaeddin Keykubad (1220-1237) saw a dream that he saw; "People will live comfortably in your time ... they will be precious like gold in your time, in the silver of your sons, in the time of their grandkids, they will fall to the bronze rank, and they will be low and wretched people." Turkey, which is in the position of İlhanlılar (1256-1353), became a country where very heavy taxes were collected, governors appointed by İlhanlıs or robbers were robbed by heavy taxes.

Keywords: Turkey Seljuks, Trade, Mongols, Anatolia, Babailer.

GİRİŞ

XIII. yy. Selçuklu Türkiye'sinin sahip olduğu iktisadi zenginlik hakkında Hıristiyan kaynakları hayranlık ve kıskançlıkla bir masal aleminden bahseder gibidirler. Bu zenginliğe ulaşmada Selçuklu Devleti Sultanları ve idarecilerinin uyguladıkları bilinçli politikaların en önemli etkenlerden biri olduğu malumdur (Kaymaz, 1970:49,50).

Türk devlet anlayışının temel kurallarından biri, sultanın (hakan), milletini maddi ve manevi açıdan mutlu etmesidir. Yani; "Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplamak, fakir milleti zengin, az milleti çok, çıplak milleti elbiseli, aç milleti tok kılmak" (Ergin, 2012: 7,15,19,43 vd.). Kısacası "...toprağında yaşayan insanlar hiçbir fark gözetmeksizin refah içinde yaşatmakla" (Köymen, 1979:66) mükelleftir. Sözü edilen bu genel prensip uyarınca, Türkiye Selçuklu Sultanları da iktisadi ve ticari kalkınmayı sağlamak için bir takım sistemli ve planlı politikalar izlemişler, bunda da büyük başarılarla ulaşımlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti, uzun savaşlar ve kargaşanın ardından XII. ve XIII. yüzyılda, önce siyasi istikrara, hemen ardından da iktisadi refaha kavuşmuştur. Ülkenin ulaştığı gönenc ve zenginlik hakkında devrin müellifleri çeşitli bilgiler vermişlerdir. Mesala, II. Rükneddin Süleymanşâh (1196-1204), Selçuklu tahtım elde etmek için Konya'yı kuşattığında; şehrin ileri gelenleri I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1192-

* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

119/1205-1211) elçisi olarak II. Rükneddin Süleymanşâh'a (1196-1204) giderek; "kuşatmayı bırakarak Konya'dan uzaklaşırsa, kendisine "na'l-baha" (sefer masrafı) olarak; 500 bin gümüş nakit para, her renkten 300 İstanbullu atlas kumaş, 200 boy altın işlemeli elbise, her renkten 3 bin gez¹ çuha, her türden 10 bin arşın keten, 200 baş katır, 300 baş at, 2 bin baş sığır, 300 baş deve, 10 bin baş koyunu üç taksitte sarayın ahırına ve mutfağa veririz" demişlerdi (İbn Bibi, 1996: I/76).

Ülkenin zenginliği hakkında fikir veren önemli bir göstergesi de gerek sultanların ve gerekse diğer ekabirden insanların muhtelif sebeplerle başkalarına verdikleri hediyeler ile bunların miktar ve evsafıdır. Bu konuda birkaç misal verilebilir; II. Rükneddin Süleyman-şâh; (1196-1204), Zahirreddin Faryabi'ye, kendisine yazdığı bir kasideye karşılık, 2 bin sultanî dinar, 10 baş at, 10 baş katır, 12 hörgüçlü deve, 5 köle, 5 Rum cariyeye, altın işlemeli atlas, kutnî, attabî, iskarlat kumaşlardan mamul elbiseleri hediye etmişti (İbn Bibi, 1996: I/82, Turan, 2015: 263, Baykara, 1997: 57). Diğer yandan Malatya meliki Muizeddin, kardeşi I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e (1192-119/ 12 05 -1211) 50 bin dinar değerinde bir gerdanlık hediye etmişti (İbn Bibi, 1996: I/61).

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev şehit düştüğü zaman geride üç oğlu kalmıştı. Bunlar büyüklük sırasıyla İzzeddin Keykâvus, Alâeddin Keykûbâd ve Celâleddin (İbrahim) Keyferidun idi. Bu sırada devlet ileri gelenleri toplanarak hangi şehzadeyi tahta çıkaracaklarını tartışmışlar, neticede Malatya meliki İzzeddin Keykâvus üzerinde karar kılarak onu kendilerinin bulunduğu Kayseri'ye davet etmişlerdi. Nitekim İzzeddin Keykâvus Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturdu (6 Safer 608/20 Temmuz 1211). (Sevim, Merçil, 2014:562). Ancak çok geçmeden tahtı ele geçirmek isteyen bir şehzade daha olduğu anlaşıldı. Bu da Tokat meliki Alâeddin Keykûbâd idi (Müneccimbaşı, 2001:42). O da iyi bir hazırlık yapmış, Erzurum meliki olan amcası Tuğrulşâh'ı, uç beyi Danişmendli Zahirreddin İli ve Ermeni prensi II. Leon'u (Merçil, 1991: 135) kendi tarafına çekerek İzzeddin Keykâvus'u Kayseri'de kuşatmıştı. İzzeddin Keykâvus'un durumu hiç de parlak değildi ve kuşatma uzadıkça halkın hoşnutsuzluğu artıyordu. Nihayet sultanı bu güç durumdan Kayseri valisi Celâleddin Kayser kurtardı. Onun müttelikleri birbirinden ayırmak yolundaki teklifi uygun görülmesi ve karşı cepheden verilen vaatler ile ilk olarak Ermeni prensi uzaklaştırılmıştı (Uyumaz, 2003:14-15). Bu olay şöyle gelişmişti; Celâleddin Kayser sultanın ümitsizliğe kapıldığını öğrenince, gece yarısı huzura giderek onunla gizlice konuştu. Celâleddin sultana bir plân olduğunu ve kendisine itimat edilirse bu olayı çözümlenebileceğini ifade etti. Sultan İzzeddin de bu tedbirin ne olduğunu sordu. Celâleddin sultandan hareme gidip kıymetli kadın mücevheratından münasip göreceği bir hediyeyi gizlice getirmesini istedi. Sultan hareme giderek hemşiresinin 12.000 altın değerinde olan bir destarçesini (baş sargısı) getirdi (uyumaz, 2003: 14-15). Celâleddin bu kıymetli destarçeyi alarak aralarında karşılıklı itimat bulunan II. Leon'a götürdü ve ona, "Melik Mugiseddin (Tuğrulşâh) kardeşinin mülkünü, Melik Alâeddin babasının tahtını ister. Tekfurun (II. Leon) kendisini faydasız yere tehlikeye atmaktansa, kendi mülkünün muhafazasına çalışması bana daha faydalı görünüyor" diyerek mücevherle süslü destarçeyi önüne koydu ve "bunun kıymeti 12.000 Mısır altınıdır. Lütfen na'l-bahası olarak kabul buyurunuz. Eğer meliğin (Alâeddin Keykûbâd) ordusu yarın buradan çekilir giderse ben, memleket Sultan İzzeddin'de kalır kalmaz Ermeni kalelerinin erzak ihtiyacını karşılamak üzere 12.000 mudd² (Hinz, 1990: 57) zahire göndereceğimi taahhüt ediyorum" demişti. Neticede bu plân başarılı oldu. II. Leon sultanla anlaştıktan sonra gece gizlice hazırlanmış ve sabaha kadar Develi yoluyla memleketinin hududunu tutmuş bulunuyordu (Uzluk, 1941:50-51, Yazıcızade Ali, 2009:102-104). Daha sonra Tuğrulşâh'ın da ülkesine dönmesi, Alâeddin Keykûbâd'ın kuşatmayı kaldırarak Ankara'ya çekilmesine sebep oldu (İbn Bibi, 1996: I/136-137, Turan, 1997:VI/646-660, Sümer, 2002: XXV/ 358-359, Koca, 1997, 23).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına çıktıktan sonra beş yıl hükümdarlık yaptı. Başlangıçta onun hükümdarlığına pek itiraz olmamıştı. Ancak zaman geçtikçe Tokat meliki Rükneddin Süleymanşâh'ın Konya'ya ve sultanlığa hâkim olmak istediği anlaşılıyor. Nihayet Rükneddin Süleymanşâh Konya'ya yürüdü. Onun Konya'yı kuşatması dört ay sürmüş, bu sırada halk Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e sadık kalarak şehri savunmuştu. Halk daha fazla mukavemet edemeyeceklerini anladıkları zaman Rükneddin Süleymanşâh'a elçi göndererek iki teklifte bulundular. Bunlardan birincisine göre, Süleymanşâh'ın kuşatmayı terk etmesi, İkincisi ise Gıyâseddin Keyhüsrev'e çocuklarına ve taraftarlarına ve hazinesine dokunmayacağı ve istediği yere gitmekte serbest olduğu hususunda güvence ve yemin-nâme (ahd- nâme) vermesini istediler. Bizi alâkadar eden birinci tekliftir. Buna göre, Konyalılar eğer Melik Rükneddin Süleymanşâh savaştan vazgeçer, kuşatmayı kaldırır ve Konya çevresinden göç ederse, na'l-baha resmi gereğince bu sefer masrafı için ona ödemedede bulunmayı teklif ettiler (Merçil, 1996:21-32). Onların Rükneddin Süleymanşâh'a kuşatmadan vazgeçmesi karşılığında na'l-baha olarak teklifleri şöyle idi:

Nakit: 500.000 altın

¹ 1 gez = 1 arşın = 68, 76 veya 95 cm olabilmektedir. W. Hinz, **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, (çev., Acar Serim), İstanbul 1990, s.76.

² Ortaçağda Anadolu'da kullanılan bir hacim ölçüsü, ancak şehirlere göre değişen birçok mudd vardır, bk. Hinz, age., s. 57.

Her renk İstanbulî atlas kumaştan: 300 elbise

Altın işlemeli kumaş: 200 boy

Her renk çuha: 3000 gez³ (Hinz, 1990:76)

Her çeşit keten : 10.000 gez

Kaur: 200 baş

At: 300 baş

Sığır: 2.000 baş

Deve : 300 baş

Koyun : 10.000 baş (İbn Bibi, 1996: I/140, Turan, 2014:279).

Yine I. İzzeddin Keykâvus'a, (1211-1220) Hüsameddin Salar'ın kızı 72 beyitlik bir kaside yazarak gönderdiğinde sultan, Musul'dan bu kasideyi getiren şahsı 7200 dinar para ile taltif etmiştir (İbn Bibi, 1996: I/142-143).

Sultanlar, sahip oldukları para ve mal gibi zenginlikleri çeşitli vesilelerle halka da ihsan ederlerdi. Bu cümleden olarak; I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), babasının cenaze merasiminden sonra 30 bin dinarı fakir fukara ve tekkelere bağışlamıştır (İbn Bibi, 1996: I/154). Türkiye Selçuklularının iktisadî vaziyetleri ve zenginlikleri hakkında sultanların düğünleri ile ilgili verilen anekdotlardan da bilgiler elde edilebiliyor. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Erzincan Meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh b. Davud'un (1218-1225) kızını 50 bini muaccel ve 50 bini müeccel olmak üzere, 100 bin kızıl altın dinar mihrle kendisine nikâhlamıştır. Sultan, düğününe katılan ümeraya, alimlere ve diğer ileri gelenlere; içlerinde 1000, 500, 250, 100 ve 50'şer miskallik⁴ (Hinz, 1990: 6, Pakalın, 1971: II/546) altınlar bulunan tabaklar sunulmasını emretmiştir (İbn Bibi, 1996: I/195, Turan, 2014:323). I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Abbasi halifesi Müstansır Billâh'ın (1226-1242) elçisi olarak 1236 yılında Konya'ya gelen Muhyiddin İbnü'l Cevzî'ye (Ö.1258) 50 bin sultanî akçe, 100 kat kıymetli elbise, 5 baş rahvan katır, 5 Rum köle, 30 bin dirhem gümüş hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996: I/279, Turan, 1997: VI/646-660, Sümer, 2002: XXV/358-359, Kallek, 1999: XX/542). Yine I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1118) oğlu Dâvudşâh'a (1118-1225) 10 bin dinar, 2 bin baş koyun, 2 bin yük⁵ (324.288 kg.) (Hinz, 1990: 44), buğday, 5 bin yük (810.720.000 kg.) arpa, 200 yük şarap, mum, şeker ve 20 bin akçeden oluşan hediyeler vermiştir (İbn Bibi, 1996: I/359).

Kösedâğ Savaşı'ndan (1243) önceki ve sonraki yıllarda Türkiye'de bulunan Dominiken papazı Simon de Saint-Quentin, Türkiye sultanın zenginliği hakkında bilgi verirken; sultanî altınların, gümüşten yapılmış ve her birinin içinde 10 bin al tin bulunan 10 bin kapta tutulduğunu, gümüş madenlerinde çalışan işçilere günlük 3 bin sultanî ödendiğini, Sultanın bir yılda, madenlerden 200 bin, sabun ve at ticaretinden 120 bin altın vergi aldığı, deniz yoluyla yapılan ticaretten günlük bin sultanî altın aldığını, Alanya'daki (Candelaria) kaledeki hazinenin altın ve mücevherle dolu olduğunu nakletmiştir (Quentin, 2006:68,69,70,72,78, Turan, 2014:373).

Joinville, hatıralarında 1248-1249 yılları ile ilgili olarak; Konya sultanının [II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249 müstakil, 1249 - 1262 müşterek Ö.677/1278)] Müslüman hükümdarların en zengini olduğunu, altınları eritip küplere döktürdüğünü, böyle 6 -7 tane küp olduğunu, Ermem ve Fransa krallarına pahalı ve büyük çadurları hediye olarak gönderdiğini anlatmaktadır (Joinville, 2016:83-84, Turan, 2014:374). İbn Bibi de II. İzzeddin Keykâvus'un (1246-1249 müstakil, 1249 - 1262 müşterek Ö.677/1278) Antalya'da bulduğu bir hazinede 100 bin (hatta 1 milyon) Alaî dirhem ile 10 bin dinar para çıktığını rivayet etmiştir (İbn Bibi, 1996: II/149). Joinville'nin söz ettiği altınlar bunlar olabilir. Diğer yandan bu haberlerin birer efsane olması da muhtemeldir. Eğer söz konusu rivayetler doğru ise, yıkılış devresinde bile Selçuklu Devleti'nin zenginliğini muhafaza ettiğine delil oluşturur.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin iktisadî durumu ve zenginliği ile ilgili verilerden biriside tâbi olunan İlhanlılara (1256-1353) verilen hediyelerle, ödenen vergilerdir. Bedreddin Aynî'nin (Ö.1451) kaydına göre Türkiye Selçukluları, Kösedâğ yenilgisinden (1243) sonra yapılan antlaşma gereği, İlhanlılara (1256-1353) yıllık 360 bin dirhem nakit, 10 bin baş koyun, bin baş sığır, bin baş at, bir miktar katır ve deve, av köpekleri, sırmalı ve ipekli kumaşlardan oluşan şeyleri vergi olarak vereceklerdi. Baycu'nun (Ö.1258?) maiyetinden birinin, saptanan miktarın çok az olduğunu, bu verginin Türkiye'deki yalnızca bir köyden temin edilebileceğini söylediği, buna mukabil Baycu'nun (1258?) "**şimdilik bu miktar takarrür etsin, arkası da gelir**", demesi Selçuklu Türkiye'sinin zenginliği hakkında önemli bir ipucu vermektedir."(Turan, 2014:445,

³ İran'da arşın için kullanılan tabir.

⁴ 1 miskal, 4,5 veya 4,81 gr.'dır.

⁵ Bir yük, 162,144 kg.'dır.

Togan, 1931:29, Kaymaz, 1970: 36-37).

Devrin bazı müellifleri Selçuklu Türkiye'sinde 100 şehir, 24-25 tane valilik bulunduğunu yazmışlardır (Quentin, 2006: 66-67, Cahen, 1972: 42-50, 146). Buradaki bilgilerden 25 büyük şehir (Konya, Sivas, Kayseri, Erzurum, Tokat, Amasya, Sinop, Antalya vd. gibi.) (Marco Polo, 2015:50, Cahen, 1972:50) yanında yüzlerce kasaba ölçeğinde küçük şehir olduğu hükmüne varabiliriz. Baycu (1258?) ile yanındaki adamın yukarıda değinilen konuşmalarından istifade ederek Selçuklu Türkiye'sinin milyonlarca dirhem nakit para ile milyonlarca baş hayvana sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yapılan bazı hesaplamalara göre; Selçuklu Türkiye'sinin vergi toplamı 30 milyon dinardır. Bu miktar, İlhanlıların (1256-1353) hakimiyeti sırasında oluşan tahribat sebebiyle, 7 milyon dinara düşmüştür. Buna mukabil 1300'de İngiltere'nin bütçesi 4 milyon frank, 1311 yılında Fransa'nın bütçesi ise 3 milyon franktır (Togan, 1931:27, Köprülü, 1981:107, Turan, 2014:374-375).

1245 yılında Sivas'ta yapılan antlaşmaya göre ise, İlhanlılara (1256-1353) ödenecek nakdi vergi 1.200.000 dirhemdir. Bu nakdi vergi dışında her yıl 500 top ipekli kumaş, 500 baş deve ve 5 bin küçük baş hayvan da verilecekti. II. İzzeddin Keykâvus (644-646/1246-1249: müstakil; 646-660/1249 - 1262: müşterek Ö.677/1278) bir defasında 14 deve yükü altın ve gümüş, 300 at yükü kumaş (scarleta) ve kıymetli taşlardan oluşan hediyeleri ilhana götürmüştür (Quentin, 2006: 85, Turan, 2015:373, Kaymaz, 1970: 43, Yuvalı, 2017:155-156).

Selçuklu Türkiye'si, 657/1258-1259'da IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254 / 1257-1266) (Sümer, 2002:XXV/404-405, Turan, 1997: VI/703-707, Cahen, 1986: V/104) ile II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249 müstakil; 1249 - 1262 müşterek, Ö.677/1278) (Cahen, 1978: IV/813-814, Sümer, 2002: XXV/355-357) arasında ikiye bölünmüştür. Burada varılan mutabakata göre, Hülagü'ye (1256-1265) yıllık 20 tümen nakit altın dinar, (200 bin nakit altın dinar yani 2 milyon gümüş dirhem 1971 yılı rayici ile 40 milyon T.L) 500 parça ecnas, Antalya kumaşı (kemha) ve renkli kumaş, 3 bin altın işlemeli kap kaçak, 500 baş iğdiş at ve 500 baş katır vergi olarak verilecekti (Aksarayi, 2000:46, Turan, 2015:446, 491, Yuvalı, 2017:103-104).

Sultanların ve ümeranın sahip olduğu büyük servetler, ülkenin kavuştuğu maddi refahın bir neticesidir. Nitekim, Geyhatu (690-694/1291-1295) 684/685 yılında Türkiye'ye geldiğinde; Sahibata Fahreddin Ali, (Ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) Moğolların masraflarını, Karahisar'da bulunan kendi hazinesinden 400 bin dirhem (1971 yılı rayiciyle göre 8 milyon TL.) harcayarak karşılamıştır (Aksarayi, 2000: 115, Turan, 2015:587).

Devletin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda bile III. Alaeddin Keykubâd'ın (1298 – 1302) altın işlemeli 5 bin adet at eyeri, ipekli kumaşları, yeşimden yapılmış malzemeleri ve mücevherleri yanında, 1200 miskal⁶ (5,100 kg.) (Hinz, 1990: 6, Pakalın, 1993: II/546) ağırlıkta altın bir gerdanlığa sahip olduğu belirtilmektedir (Aksarayi, 2000: 234, Kafesoğlu, 1997: VI/662-663, Sümer, 2002: XXV/360-361). Sultanlardan birinin hazinedarlığını yaptığı ve adının Şerefeddin olduğu belirtilen bir zatın, Tavus adındaki bir çengiye 50 bin dinar (Koca, 1979: 50, 88)⁷ başlık ödeyerek evlendiğini Eflâkî'den öğreniyoruz (Eflaki, 2016: I/281).

Cenevizli Domenichino Doria, Türkiye halkının refah seviyesini anlatırken; "**Sanki gümüşlü sabahlarda altın akşamlarda yaşıyorlar**" demektedir (Yücel, 1991: I/194, el-Ömeri, 1986, Turan, 1990: 96-97). Türkiye Selçuklu Sultanları kadar onların vassalı olan komşu melikler de zengin idiler. Öyle ki Ahlat Meliki Balaban (603-604/1206-1207), I. Gryâseddin Keyhusrev'e (1192-119/ 1205-1211) bir keresinde 30 bin dinar parayı hediye olarak vermişti (İbn Bibi, 1996: I/68).

İktisadi Zenginliğin Gerilemesinin Sebep ve Sonuçları

Selçuklu Türkiye'sinde ticaretin sekteye uğramasında devletin içine düştüğü siyasi buhranın rolü büyüktür. Türkiye Selçuklu Devleti, en müreffeh devrini I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237), saltanatı sırasında yaşamıştı. O'nun ölümüyle de gerileme ardından da yıkılış devresine girildi. Bu durumu devrin tarihçisi İbn Bibi, "**Ülkenin düzeni alt üst oldu**" diyerek özetlemektedir (İbn Bibi, 1996: I/457). Ahmed el-Eflâkî el- Ârifî'nin (Ö.1360) bir rivayeti de I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), dönemi ile ondan sonraki devirler arasındaki farkı güzel bir biçimde tasvir etmektedir. Bu rivayete göre; Baha Veled (Ö.1231), I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) gördüğü bir rüyayı tabir ederken "**Senin zamanında insanlar rahat yaşayacak... senin zamanında altın gibi kıymetli olacaklar. Senin oğulların gümüş derecesinde, torunlarının zamanında tunç mertebesine düşecekler, alçak ve haris insanlar başbuğ olacaklar**" demiştir (Eflaki, 2006: I/110).

Daha II. Gıyâseddin Keyhusrev'den (1237-1246) itibaren, hanedan mensuplarının taht kavgaları, ümeranın nüfuz mücadeleleri ve entrikaları, Sadedin Köpek'in (Ö.1238) önemli emirleri öldürtmesi, (İbn Bibi,

⁶ 1 miskal, 4,5 veya 4,81 gr.'dir.

⁷ Salim Koca'ya göre; 1 dinar, bugünkü 1 Cumhuriyet Altını değerindedir.

1996: II/25-32, Turan, 1990: 407-410, Kaymaz, 1964: I/2-3, Kaymaz, 1965: II/23-61, Artuk, 1949: V/ 107-108, Sevim, 2002: XXV/349-350). IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254 / 1257-1266) Mu'ine'd-din Süleyman Pervane (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) çekişmesi (Aksarayi, 2000: 62-63, Turan, 2015: 526-532, Turan, 1997: VI/703-707, Sümer, 2002: XXV/ 404-405), yine Mu'ine'd-din Süleyman Pervane (ö. 676/ 2 Ağustos 1277), Sahibata Fahreddin Ali (Ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) arasındaki sürtüşmeler (Aksarayi, 2000: 71, Turan, 2015: 532-536), -Babailer İsyanı (1240) (İbn Bibi, 1996: II/49-58, Bayram, 1979: XVIII/69-76, Bayram, 1981: 16-26), Köseadağ mağlubiyeti (1243) (İbn Bibi, 1996: II/65-72, Turan, 2015: 431-437) sonucunda İlhanlıların (1256-1353) Türkiye'yi istila etmeleri (Turan, 1998: 136-137, Kaymaz, 1970: 128, Yuvalı, 1994: III/584-590), -Her ne kadar "Moğol hakimiyeti İran ve Anadolu'nun iktisaden yükselmesine, zenginleşmesine sebep olmuştur" (Togan, 1931: I/ 15) dense de- İlhanlılara (1256-1353) karşı yapılan savaşlar, Memlükler'in (1258-1517) müdahaleleri -I. Baybars'ın (Doğ. 1223)1260-1277) Kayseri'ye gelişi- (İbn Bibi, 1996: II/186-190, Aksarayi, 2000: 87-88, Turan, 2015: 543-548) tâbi devletlerin, şehzadelerin ve beylerin başkaldırmaları, -Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu'nun saldırıları (Kaşgarlı, 1990: 103-117), Karamanoğulları'nın ayaklanmaları (Aksarayi, 2000: 53-54, 85-86), Hatiroğlu Şerefeddin isyanı, (675/1276) (İbn Bibi, 1996: II/ 179-185, Aksarayi, 2000: 77-80, Turan, 2015: 538-541, Bedirhan, 2017: V/ 126-144), Alaeddin Siyavuş (Cimri) (ö. 17 Muharrem 678 / 30 Mayıs 1279) hadisesi- (İbn Bibi, 1996: II/209-212, 215-216, 233, 236-238, Aksarayi, 2000: 96-98, Turan, 2015: 560-572). Bunların yanı sıra daha küçük boyutlu olan kargaşaların çıkması, mesela Ağaçeri Türkmenlerinin bazı hareketleri ülkedeki ticarî faaliyetleri doğrudan etkiliyordu. Maraş ve Malatya çevresinde yaşayan Ağaçeri Türkmenleri, Yabanlu Pazan'na gelen, Sivas-Irak-Suriye-el-Cezire; Sivas-Malatya ile Kayseri-Elbistan-Maraş-Halep yollarını kesmeye, kervanları ve kafileri soymaya başlamışlardı. Nitekim Adıyaman'ın (Hısnı Mansur) bir köyünden 7.000 sığırı, 45 bin koyun ve keçiyi almışlar, çeşitli manastırların eşyalarını yağmalamışlardı. Bunun üzerine Beylerbeyi Şemseddin Yav-taş bunların üzerine yürüyerek asayişli sağlamaya çalışmıştır (Ebu'l-Ferec Grigory, 1950: II/564-565, İbn Bibi, 1996: II/144, Turan, 2015: 477, Sümer, 1969: I/ 29,46, Sümer, 1988: I/ 460-461) vb. hadiseler sebebiyle meydana gelen dahili ve haricî savaşlar ve asayişin kalkması; siyasî düzenle birlikte iktisadî ve ticarî faaliyetleri de tehlikeye sokmuştur.

İlhanlıların (1256-1353) müstemlekesi durumuna düşen Türkiye, çok ağır vergilerin toplandığı, İlhanlılar tarafından atanan valilerin veya müstevlilerin ağır vergilerle halkı soyup zengin oldukları bir ülke olmuştur (İbn Bibi, 1996: I/214, Aksarayi, 2000: 118, 120, 174-175, 178-181, Yuvalı, 1994, 582, 584-595). Meselâ; Fahreddin Kazvinî, daha fazla vergi tahsil etmek vaadiyle Moğollar'dan vezirlik yetkisini alarak yarımda Tebrizli, Hemedanlı, Iraklı, Hoşkanlı, Horasanlı, Gürcü, Alanlı, Merendli, Nahcivanlı, Arranlı ve Tiflisli memurlar olduğu halde 687/1288 yılında Erzurum'a geldi. Halka yeni yükler (yeni vergiler ihdas etti) yükledi, mevcut vergilerin miktarını artırdı, öyle ki "**O, 5 tagar⁸** (Kaşgarlı Mahmud, 2017: 17, 244, 411,, Hinz, 1990: 64, Turan, 2015: 587, Kaymaz, 1970: 165-166, Aksarayi, 2000: 115) **mahsulü kaldıramayacak yere 50 tagar yazıyordu. Kanunî vergi değeri 5 bin olan bir bölgeye 50 bin miktarını belirtiyordu.**" İlhanlılar, (1256-1353) Tebriz vd. şehirlerde yaptıkları masrafları Türkiye'den aldıkları ağır vergilerle karşılıyorlardı (Aksarayi, 2000: 115, 117-122, 189-190, Turan, 2015: 592-593).

Ağır vergilerin malî zararlarının bir başka örneği de II. Mesud'un (679-697/1284 – 1296 //701-709 / 1302-1310) tahttan düşmesinden sonra Türkiye'nin dört malî bölüme ayrılmasıyla saltanat naibi olan Kemaleddin Tiflisî ile ilgili olaylarda görülüyor. Bu sırada "**Ziraat ve çiftçi takımı ilave vergilerin (avarız) ağır yüklerin (tekâlif) ve hisseye düşen vergilerin çıkardığı ateşlerden vatanlarını terk ettiler.**" (Aksarayi, 2000: 177, Turan, 2015: 621-623). İnsanların çiftini, tarlasını bırakıp göç etmesi sebebiyle ziraî üretim ve hayvancılık azalmış, bu sektörlerden elde edilen ürünlerin ihracıyla yapılan ticarî faaliyetler durmuştur. Başka bir Moğol vergi tahsildarı olan Vezir Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya (Ö.1302), emrindeki Nişaburlu, Hoarasanlı katiplerden; Azerbaycanlı haciblerden; Kuhistanlı tahsildarlardan; Saveli ve Kirmanlı memurlardan; İsfahanlı ve Mazenderanlı komutanlardan oluşan avanesi ile Türkiye'de ziraî gelirler vergisine tâbi her vilayetten 10 bin dirhem aldı. "**...ağır vergiyi isterken halkı, türlü eziyet ve işkencelerle rüzgârın samanı dağıttığı gibi dağıttı.**" (Aksarayi, 2000: 208, 210). Yani insanlar yerlerini yurtlarını bırakarak uçlara göç etti. Bunun sonucunda da ziraî ve hayvansal üretim azaldı.

İlhanlıların (1256-1353) memurları, devletin hesabına topladıkları vergilere çoğu zaman kendileri sahip çıkıyordu. Nitekim, 699/1299 yılı başında; vezir Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya da bir dinar olarak kararlaştırılan; bir çift öküzün sürebileceği arazi vergisini 10 dinar üzerinden toplamaya yeltendi. Bir vilayetin vergisi 2-3 bin dinar iken 50 bin dinar alıp, kendi cebine koydu (Aksarayi, 2000: 207-209).

1296 yılında vaki olan İlhanlı komutanı Baltu'nun isyanından sonra, II. Mesud (679-697/1284-1296 //701-709 / 1302-1310) tahtından olmuş, Türkiye İlhanlılar tarafından dört malî bölgeye ayrılmıştır.

⁸ Tagar: İçine buğday ve başka şeyler konan çuval, harar, 1 tagar, 100 men'dir. 1 men = 832 gr. 1 Tagar = 83,2 kg. ila 83,4 kg olabilir. Hacim ölçüsü olduğu için farklı ağırlık değerleri olmaktadır.

Müstevfiliğe (maliye bakanlığı) getirilen Şerefeddin Osman ise, sahiplerinden gasp ettiği Türkiye arazisini 3 bin çift öküzle sürdürerek, alınacak mahsulün 300 bin tagarını ordu masrafları için göndermeyi, diğer vergileri de tahsil etmeyi görev olarak üstlenmiştir. Sonunda her çift öküz için 100 dinar ziraat vergisi alınması hükme bağlanmıştır (Aksarayi, 2000: 195-196).

Geyhatu'nun (690-694 / 1291-1295) veziri Sadreddin Halidî, yeni vergileri yürürlüğe koyar, "Çav" adındaki kağıt parayı 1294 yılında piyasaya sürer, madeni parayı yasaklar. Bu paraları, ülkenin her yerinde mal karşılığında, alım satım işlerinde, büyük baş hayvan, yiyecek, giyecek, mübadelesinde, akar, emlak, mücevher ve altın, alım satımında geçerli kılmak ister fakat kimse bu para ile alış veriş yapmak istemez. Bunun sonucunda **"ülkenin ticareti durur."** Bu para politikası, Horasan'dan Akdeniz'e kadar toplanmakta olan vergileri azalttığı gibi; tüccar zümresinin Şam taraflarına gitmesine sebep olmuştur (Aksarayi, 2000: 188-189, Turan, 2015: 615-616, Spuler, 1987: 100).

Ülke sathında asayişin bozulmasına rağmen yine de ticaret kabileleri gelip-gidiyordu. Ancak bu kez de bu kervanlar haydutlar tarafından yağmalanıyordu. Öyle ki 1276 yılında, Kilikya'dan Anadolu'ya gelen Hıristiyanlara ait bir ticaret kervanına 300 Türkmen, Ereğli yakınlarında saldırmış, 80 kadar ünlü Hıristiyan tacir öldürülmüş, Türkmenler tacirlerin mallarını aldıklarında, bir tek tacirin üzerinden 120 bin Sur dinarı çıkmıştı (Ebu'l-Ferec, 1999: II/ 595-596, Turan, 2015: 511). Türkiye'den Bağdat'a giden başka bir kervana da Moğollar 1252'de el koymuşlardır (Turan, 1993: 208).

Yukarıda bahsi geçen, Kemaleddin Tiflîsî ve avanesi Amasya'dan ayrılarak, Turhal yakınlarındaki bir ormana geldiğinde, haramiler Tiflîsî'nin kafilesine saldırdılar; O, kaçarak Amasya'ya geri döndü. Haramiler Tiflîsî'yi ellerinden kaçırınca Sivashlılardan mürekkep bir tüccar kafilesine musallat oldular ve **"eldeki serçe havadaki turnadan iyidir"** diyerek; tacirleri soydular." (Aksarayi, 2000: 177-178, Turan, 2015: 621).

Diğer yandan devletin son yıllarında Moğol yanlısı merkezî otoriteyi tanımayan Türkmenler, tacirleri ve kervanlarını sık sık soyarlardı. Mehmed Bey'in adamları Hâce Mecdeddin'in tacirlerinden takribi olarak 50 bin dirhem değerindeki kumaşları almışlardı (Eflaki, 2006: I/ 339). 1277 yılında, uç Türkmenlerinden bir grup, Antalya'dan – Konya'ya doğru giden bir Frenk (Avrupalı) kervanına saldırarak çok miktardaki mal ve parayı tacirlerden almışlardır (Aksarayi, 2000: 86, Turan, 2015: 559). Yine, 1282 yılında Sis'den (Kozan) Türkiye'ye şeker, sabun, kurşun ve pamuk yüklü bir kervan Halep'ten çıkan 600 kişilik süvari birliği tarafından yağmalanmıştır (Turan, 2015: 511). Bununla ilgili başka bir örnek de Amasya ile Kastamonu arasında yol alan bir kervana, Ayıntablı haramilerin saldırmalarıdır (Eflaki, 2006: II/220).

Karamanlılar, Memreş adında birini Sultan Hanı'nda kuşattıklarında hanın iki burcu yıkılır, Konya - Aksaray yolu tamamen kapanır. Aksarayî, burçları 10 bin dirheme yeniden yaptırır. İki yıl sonra han yeniden canlanmış, halka güven gelmiş ve yollar tekrar kervanlara açılmıştır (Aksarayi, 2000: 246). Moğol idarecileri şahsî arzuları ve para hırsları sebebiyle çeşitli bahanelerle veya cebren Türkiyeli zenginlerin mal ve paralarını gasp ediyorlardı. Bu olumsuz durum da sermayesi elden giden zenginlerin, tüccarın veya başkasının parasını çalıştırarak iş yapan ticaret erbabının işsiz kalmasına sebep oluyordu. Bu hususun birçok misali bulunmaktadır. Vezir Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya, Sivas'ta iş yapan Kızıl adlı bir sarrafa kalp gümüş alıp sattığı bahanesiyle 15 bin dinar ceza kesmiştir (Aksarayi, 2000: 209). Aynı vezir Amasya'da bulunan Pervane Taceddin'in oğullarından zorla bin dinar almış, Tokat'ta Kadı Sadreddin'in hanımlarının emlaki üzerinde vergi borcu olmadığı halde 20 bin dinar paralarını almış, aynı şekilde Mücireddin Emirşâh'tan, Pervane Rükneddin'den ve diğer Eşraftan 100 bin dinar gasp etmiştir. Mu'ine'd-Dîn Süleyman Pervâne'nin (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) kızına iftira atarak 70 bin dirhemini zorla almıştır (Aksarayi, 2000: 227-228). Atabey Mecdeddin Karahisarî ile Seyyid Şerefeddin Hamza da Harput kadısı seyid Mecdeddin'in 500 bin dirhemini zorbalıkla aldılar. Nureddin Şehab-ı Malatyevî'nin 40 bin dinarını ve mallarını almak için işkence ettiler ve O'nu öldürdüler (Ocak, 2000: 37-41). Selçuklu toprak rejiminin bozulması sonucunda, Türkmenler yeterli yaylak ve kışlaklara sahip olamamışlar, bu yetersizlikler karşısında mağdur vaziyete düşen göçebe topluluklar yerleşik ahaliye, kervanlara saldırılar düzenlemişler, bu sebepten hayvansal üretim, ticarî faaliyetler ve ticarî hayat büyük zarar görmüştür (Aksarayi, 2000: 115).

İlhanlıların (1256-1353) Türkiye'yi işgal etmeleri yüzünden meydana gelen Türkmenlerin istiklâl hareketleri sonucunda çıkan savaşlar Türkiye'deki iskân sistemini de bozmuştur. Nitekim, Geyhatu (690-694/1291-1295), 685/1286 yılında 20 bin askerle Aksaray'a geldiğinde; *"burada oturan halkın çoğu, vatanlarından ayrıлып alıştıkları meskenlerine veda etti."*(İbn Bibi, 1996: II/214). Bu olumsuz durum, her türlü üretimi ve elde edilen malların ticaretinin yapılmasını imkânsız hale getirmiştir. Anlatılan olaylar ve sebepler sonucunda **"...ülkenin tüccarı ve köylüleri sıkıntının en uç noktasına vardılar, iş cana ve bıçak kemiğe dayandı."** (İbn Bibi, 1996: II/ 126, Turan, 1948: XXII/ 37, Turan, 2015, 368-375, Turan, 2015a: 470).

Sonuç

Ülke ekonomisinin bozulmasında devleti saran yolsuzluklar ile savurganlıkların da büyük etkisi görülür. Emirler ve memurlar hak ettiklerinden fazla maaş almaya alıştıkları için tasarrufa yönelik tedbirler alınmasına şiddetle karşı çıkarak, ekonomiyi iyileştirmek için uğraşanların gayretlerini boşa çıkarıyorlardı. Celaledin Karatay (öl. 1254) Nahçevanlı Necmeddin'e yıllık 40 bin dirhem maaş ile vezirlik görevini tevdi etmişti. Oysa Nahçevanlı Necmeddin, 720 dirheme razı olarak bundan fazla verilmemesini şart koşmuş, diğer emirlerin de böyle bir özveride bulunmalarını istemişti. Bu dönemde bir aile yıllık 300-600 dirhem ile geçinebilirdi. Fakat devlet hazinesini yağmalayan kodamanlar (ümera ve memurlar) durumdan hiç hoşnut olmadıkları için şikayetlere başladılar. Sonuçta vezire yıllık 40 bin dirhem kadar, diğer emirlere de buna benzer ücretler verilmeye devam edildi (İbn Bibi, 1996: II/ 126, Turan, 1948: XXII/ 37, Turan, 2015, 368-375, Turan, 2015a: 470).

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflakî (2006). *Ariflerin Menkıbeleri; Mevlânâ ve Etrafındakiler*. C.I-II, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı (2000). *Müsbâheretü'l-Ahbar ve Müsbâheretü'l-Ahyar*. (çev. Mürsel Öztürk), Ankara.
- Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Artuk, İbrahim (1949). Anadolu Selçuk Hükümdarı II. Gıyâseddin Keyhusrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar. *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, İstanbul: Sayı V, s.103-111.
- Baykara, Tuncer (1997). 1. *Gıyâseddin Keyhusrev (1164 - 1211) Gazi – Şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayram, Mikâil (1979). Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi. *Diyanet Dergisi*, Mart-Nisan, Ankara, C.XVIII, s.69-78.
- Bayram, Mikâil (1981). Babailer İsyanı Üzerine. *Hareket*, İstanbul.
- Bedirhan, Yaşar (2017). Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebep Ve Sonuçları. *ASOS The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 50, s. 126-144.
- Cahen, Cl. (1968). Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuquide. *TAD*, VI/10-11.
- Cahen, Cl. (1972). Ibn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuquide. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VI S.X-XI Ankara .
- Cahen, Cl. (1978). Keykâvus II. *The Encyclopaedia of İslam*, C.IV s.813-814 (New Edition) Leiden .
- Cahen, Cl. (1986). Kılıçarslan IV. *The Encyclopaedia of İslam*, C.V, Leiden .
- De Joinville, Jean (2016). *Bir Haçlının Hatıraları*. (çev. Cüneyt Kanat), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ebu'l-Ferec, Gregory Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus) (1999). *Ebu'l-Ferec Tarihi*. C.I-II (çev. Omer Rıza Doğrul), Ankara.
- El-Ömeri, İbn Fazlullah El-Ömerî, Şihabeddin Ahmed b. Yahya (1986). *Mesalikü'l-ıbsar fı Memâlikü'l-ımsar Devletü'l-memaliki'l-ula*. (nşr. Dorothea Krawulsky), Beyrut.
- Hinz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. (çev. Sevim Acar), İstanbul.
- İbn Bibi El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-C'afier-Rugadi (1996). *El-Evamirü'l-Alâ'iyye fı'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçukname I-II)*. (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.
- Kafesoğlu, İbrahim (1997). Keykubâd III. *İ.A.*, C.VI, Eskişehir.
- Kallek, Cengiz (1999). İbnü'l Cevzi, Ebu Muhammed. *T.D.V.İ.A.*, C.XX, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud (2017). *Divân-ü Lugat it-Türk*. (Haz. Fuat Bozkurt), İstanbul: Salon yayınları.
- Kaşgarlı, Mehlika Aktok (1990). *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*. Ankara.
- Kaymaz, Nejat (1964). Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.II, Sayı 2-3, Ankara.
- Kaymaz, Nejat (1965). Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı 4-5, Ankara.
- Kaymaz, Nejat (1970). *Pervane Mu'iniü'd-Din Süleyman*. Ankara.
- Koca, Salim (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, Fuat (1981). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. İstanbul .
- Köymen, Altay, (1979). Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadi Vaziyetleri Var mıydı?. *Milli Kültür*, Ankara C. I, Sayı, XII.
- Marco Polo (1985). *Geziler Kitabı*. (çev. Ömer Güngören), İstanbul .
- Marco Polo (Tarihsiz). *Marco Polo Seyahatnamesi*. (çev. Filiz Dokuman) Tercüman 1001 Temel Eser.
- Merçil, Erdoğan (1991). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, Erdoğan (1996). Nal-baha ve Kullanılışına Dair Örnekler. *Belleten*, LX/227. Ankara: Türk Tarih kurumu yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2001). *Câmiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*. (Yayımlayan: Ali Öngül), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2000). *Babailer İsyanı*. Ankara: Dergah Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.I-III, İstanbul.
- Quentun, Simon de Saint (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*. (çev. Erendiz Özbayoglu), DAKTAV.
- Sevim, Ali (2002). Keyhusrev II. *T.D.V.İ.A.*, C.XXV, Ankara .
- Spuler, Bertold (1987). *İran Moğolları*. (çev. Cemal Köprülü), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, Faruk (1970). "Anadolu'da Moğollar" S.A.D. Sayı I, 1969'dan, ayrıbasım, Ankara.
- Sümer, Faruk (1988). Ağaçeriler. *T.D.V.İ.A.*, C.I, İstanbul.
- Sümer, Faruk (2002). Keykâvus II. *T.D.V.İ.A.*, C. XXV, İstanbul .
- Sümer, Faruk (2002). Keykubâd I. *T.D.V.İ.A.*, C.XXV, Ankara.
- Sümer, Faruk (2002). Keykâvus II. *T.D.V.İ.A.*, C. XXV, İstanbul.
- Sümer, Faruk (2002). Keykubâd III. *T.D.V.İ.A.*, C.XXV, Ankara.
- Sümer, Faruk (2002). Kihcarslan IV. *T.D.V.İ.A.*, C. XXV, İstanbul .
- Sümer, Faruk (2002). Kihcarslan IV. *T.D.V.İ.A.*, C. XXV, Ankara .
- Togan, A. Zeki Velidi (1931). Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti. *THİTM*, C. I, İstanbul.
- Turan, Osman (1947). Selçuk Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun- Aba Vakfiyesi ve Hayatı. *Belleten*, C. XI. S. XXXII. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.

- Turan, Osman (1947). Selçuk Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi. *Belleten*, C. XI S. XXXXIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, Osman (1948). Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Belleten*, C. XXII, Sayı XXXXV, TTK. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, Osman (1997). Süleyman-Şah II. *İA*, XI, Eskişehir.
- Turan, Osman (1997). Kılıç Arslan IV, *İA*, C.VI, Eskişehir.
- Turan, Osman (1997). Keykubâd I. *İA*, C. VI, Eskişehir.
- Turan, Osman (1997). "Keykâvus II. *İA*, C. VI, Eskişehir.
- Turan, Osman (1998). *Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet*. İstanbul.
- Turan, Osman (2015). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*. İstanbul.
- Turan, Osman (2015). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul.
- Turan, Serafettin (1990). *Türkiye-İtalya İlişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)*. İstanbul.
- Uyumaz, Emine (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzluk, F. Nafiz, (1941). *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, ibni Bibi nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*. (çev. M. Nuri Gençosman, notlar ilâve eden F.N. Uzluk), Ankara.
- Yazıcızade Ali (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*. (Selçuklu Tarihi), (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yuvalı, Abdulkadir (1994). İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli. *XLT.T.K. Kongresi Bildirileri*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yuvalı, Abdülkadir (2014). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.